

extret del «Congrès des Sociétés savantes de Provence», tingut a Arlés en 1909. Es una mena de ressenya o diari dels fets de Barcelona en aquells crítics moments, escrit per Jaume de Viguier, cavaller del orde de Malta y oficial de la marina reyal y tramès setmanalment a son oncle el bisbe de Castres. *Beatrice d'Aragon, reine de Hongrie, 1457-1508*, per Albert de Berzeviczy (París, 1911), tracta de la filla den Ferràn de Nàpols, germana d'Elionor d'Este y muller den Maties Corvin, rey d'Hungria, la més influent consellera d'aquest strenuu príncep y que constitueix una gloria de la casa reyal de Catalunya doncs fou senyora educada ab tots els refinaments del humanisme y del Renaixement y admiradora del art y del luxe. L'estudi *La préfecture des Bouches de l'Ebre* per J. Vidal de la Blache, publicat en la «Revue de Paris» de 1912, correspon a la guerra napoleònica. En la «Bibliothèque de l'École de Chartes» s'hi veu un curiós treball den Josep Calmette, *Le projet de mariage bourguignon-napolitain en 1474 d'après une acquisition récente de la Bibliothèque Nationale*, que afecta a la casa reyal de Catalunya-Aragó.

En la revista de París «Le Moyen Age» ha surtit un treball d'En Miret y Sans titulat *Le Roi Louis VII et le Comte de Barcelone à Jaca en 1155*, referent al retorn de Castella del monarca francès en companyia de Ramón Berenguer IV. En altra revista de França ha publicat l'Eugène Albertini un notable article, *Les étrangers résidant en Espagne à l'époque romaine*, hont valentse de làpides de Tarragona, Barcelona y Tortosa, ademés d'altres de pobles castellans en nombre total de quarantassis inscripcions, estudia certes persones que, de diferents punts del Imperi havien vingut a Iberia y senyala interessants relacions que llavors mantenia aquesta terra ab el món romà. *Monographie des «erratremols» de la region catalane*, per O. Mengel, qui enumera aquests fenòmens naturals que han estat històricament comprovats a Catalunya, fou publicada en el «Bulletin de la Société Raymond», del departament dels Alts-Pirineus. En el «Bulletin de la Société d'Agriculture &c., de la Lozère», devem registrar l'article de Ch. Porée *La construction de la Cathédrale de Mende*, perquè els treballs d'aquest temple, degut a l'iniciativa del papa Urbà V, foren començats en 1369 per el mallorquí Pere Morell. *Les monnaies de Catalogne appellées Massiair*, per P. Bordeaux (Revue numismatique, París, 1910), tracta de certes monedes molt grolleres encunyades durant la guerra de separació, explicant la prohibició de la llur introducció a França en 1643 y donant algunes noves de l'administració francesa a Catalunya en aquell luctuós període. Una recent revista francesa d'extrema especialització, la «*Ephemeris Campanographica*» ha publicat alguns treballs sobre aquesta particular materia referents al Rosselló y per lo tant, d'interès per l'història catalana, poguent citar entre ells *De Malines à Perpignan, notes de bibliographie campanaire* y *Les anciennes cloches classées des divers départements de France*.

Finalment, pot encare registrar-se en aquesta crònica el *Recueil des lettres de l'Empereur Charles-Quint, qui sont conservées dans les archives du palais de Monaco, publié sur l'ordre de S. A. S. le Prince Albert I*, per L. H. Labande (Monaco 1910).

Fora de França aquesta col·laboració es mes reduïda. Anotarem del «Archivio Storico Sardo» la curiosa Memoria de Raffaele di Tucci, *I conosci in Sardegna, sec. XII-XVII* hont dona noves del període de la nostra dominació en aquella illa y la no menys interessant del professor Arrigo Solmi, *Le costituzioni del primo Parlamento sardo del 1355, testo, Memoria illustrativa e documenti inediti*.

L'«Archivio Storico Siciliano» ha publicat un petit estudi sobre l'extinció de la casa reyal de Barcelona per Daniel; l'«Archivio Storico per la Sicilia Orientale» un treball sobre Alfons el Magnànim y Abu Omar Cthman, referent a negociacions entre els Regnes de Nàpols y Tunis desde 1432 a 1457, per el professor Francesch Cerone; y l'«Archivio Storico per le Province Napoletane» un article sobre el moviment feudal de 1485 contra Ferràn I d'Aragó, recomptant un episodi de la conjuració dels nobles indicat en una inscripció de Cetara.

No recordem de la col·laboració alemanya durant aquest bieni més que aquest treball que indirectament interessa a nostra història: *König Robert von Neapel (1309-1343), seine Persönlichkeit und sein Verhältnis zum Humanismus*, per Walter Goetz, tèsis doctoral en l'Universitat de Tübingen.

Bibliografia

M. SERRANO Y SANZ. — *Noticias y documentos históricos del Condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III (año 1035)*. Publicació de la «Junta para la ampliación de estudios e investigaciones científicas. Centro de Estudios Históricos» (Madrid, 1912; un volum en 4.ta, de 508 pl.).

Aquesta obra, que serà completada, segons anuncia son propi autor, ab un segon volum, on tractarà de les comunitats monàstiques y de les institucions de Dret privat de Ribagorça, es d'in-

vestigació y de crítica. Forma un copiós recull de documents anotats y comentats, millor que una narració ab la fixació definitiva de la cronologia y genealogia dels primitius comtes particulars d'aquella comarca. Va presentant els diplomes agrupats per assumptes o per personatges de la família comtal, reunint els autèntichs ab els totalment apòcrifs y ab els qui sols contenen interpolacions o error en la data. Emperò, després del fort treball d'En Traggia publicat fa més d'una centuria, havien aparegut obres de més o menys extensió, totes plenes de llegendes y falornies, de manera que la construcció *sui generis* del llibre del senyor Serrano es sens dubte la més convenient per encarrilar d'una vegada l'historiografia ribagorçana y la que 'l converteix en el millor instrument de treball pera tots els qui en endevant es dedicaran a esbrinar la confosa historia d'aquell comtat durant els segles IXe y X.^e

Com la Ribagorça es comarca limítrofe ab el Pallars, comtat que no té escrita encara la seva historia particular, y en dit període sembla eren d'una mateixa familia els comtes d'abdós territoris, ofereix aquest llibre especial importancia pera l'erudició catalana; y majorment per haver pogut profitar el senyor Serrano de fonts capitals que ací desconeixem o que ens era difícil explotar, els cartorals dels Monastirs de Lavaix y Alaó y en inferior categoria el cartoral y pergamins del Monastir d'Ovarra.

Després d'uns quants capítols ab caràcter d'introducció, destinats a la descripció geogràfica del antich comtat pirenench, a l'etnografia, organització social, llengua, noms personals y monastirs, entra a parlar de les famoses genealogies de Meyà, que contenen la cronologia dels comtes d'Aragó y Ribagorça, opinant una volta (plana 48) que foren redactades a les darreries de la X.^a centuria y després (plana 159) que ho foren en la segona meitat de la IX.^a, y afirmant que son «el document més fidedigne per investigar l'origen d'aitals comtats, essent indispensable examinar a la seva llum els documents monàstichs d'aquell temps». Torna per consegüent, a refermar el valor del *Codex Medianense*, que en aquests darrers anys havia caigut en descrèdit. Igualment restableix el crèdit del *Fragmentum Historicum ex Cartulario Alaonis*, creyentlo obra d'un frare d'Alaó de la primeria del segle XVe y dient que «no es un document apòcrif com l'absurda *Canónica de Taberna*, sinó una relació històrica feta de bona fè, fundada en altres més antigues y en diplomes que 'l frare estudiava ab relatiu acert». Analisa a continuació el cèlebre *privilegi d'Alaó*, regoneixent la falsetat y que es obra del despreocupat Pellicer, redactada en 1648 poch més o menys.

Feta aquesta presentació y apreciació de les principals fonts, comença ab el capítol IX l'estudi històrich propiament dit. Creu que l'establiment dels franchs en el Pallars y Ribagorça degué esser contemporani de la represa de Girona, any 785; y comparteix l'opinió que cada dia va generalisantse, de que en cap de les dues citades regions hi hagué reconquesta propiament, donchs els serraíns may arribaren a romandrehi ni a dominarhi. Les montanyes de Guara y Sobrarb foren per ells el verdader límit d'Espanya, y a l'altre cantó, en la regió del Alt Pirineu, hi veien ja l'extrem del Afranch. Afirma que Ribagorça fou anexionada al Imperi, «del qui depengué real y efectivament fins que 'l triomf del regiment feudal en la segona meitat del segle IXe féu que dita terra fos de fet independent». Entenent rectament les paraules del acta de dotació de la Sèu d'Urgell, creu que Pallars y Ribagorça formaven un sol comtat dintre l'organització dels Franchs. El *Comes* era amovible fins al temps de Carles el Calvo, en que l'anarquia portà la successió hereditaria dels beneficis y les dinasties comtals; emperò, declara que es difícil averiguar quins foren els primers comtes de Pallars-Ribagorça, puig si bé els documents més antichs en que figura un comte de Pallars, «quan aquesta regió estava unida a Ribagorça», són els atorgats per Frèdol en 808 y 815, la falsetat de aitals escriptures es claríssima; y així «jutgem tan aventurat afirmar com negar en absolut que 'l comte Frèdol governés a la primeria del segle IXe el comtat de Ribagorça»; ademés de que es també probable que «els documents atribuïts al dit comte foren inventats en el segle XIe per donar als monastirs de Lavaix y Gerri una antiguitat que no els corresponia.» L'únich diploma de Frèdol qual autenticitat podria defensarse es, segons el senyor Serrano, el datat a Llivia en 815 y publicat per el P. Villanueva en el volum X; afegint, emperò, que «l'autor o corrector del document volgué atribuirlo a Frèdol, comte de Tolosa en 845-852».

En el Cartoral d'Alaó ha trobat dos documents inèdits que en cas de no esser apòcrifs ens donen dos desconeguts comtes de Pallars-Ribagorça, Bigo y Berenguer, en temps de Carlesmany; no atrevintse a identificar al primer ab el vescomte Bego d'una escriptura del any 862, publicada per *l'Histoire générale de Languedoc*, però sí al segon ab Berenguer, duch de Tolosa. Realment sembla molt acceptable l'autenticitat del diploma del comte Berenguer, donat entre 817 y 835, on figura un abad Teodoret, qui surt igualment en altres escriptures dels anys 823 y 826 del esmentat Cartoral.

No concedeix el senyor Serrano cap autoritat als documents del comte Asnar, acceptats per Traggia y Villanueva, y creu impossible identificar aquest personatge ab el primer comte aragonès del mateix nom. Accepta un comte Galindo, qui atorgà un privilegi al esmentat Monastir d'Alaó en temps del emperador Lluís el Piadós, entre 830 y 840, y publica l'interessant document tret del Cartoral de la mateixa casa. Entén que tampoch hi ha motius per identificar aquest Galindo ab el Galindo comte de Cerdanya, qui, segons l'*Ajbar Machmua*, visqué en el darrer terç del segle VIIIe; però indica si «tal vegada seria el Galindo Belacostenes, pare del Garcia que casà ab Matrona, filla d'Aznar Galindo I d'Aragó y segona vegada ab una filla d'Ennec Arista».

No s'atreveix a fixar la cronologia dels citats comtes amovibles en l'història del comtat ribagorçà, y, en veritat, no existeixen suficients documents y noves certes per ferho. No obstant, en aquest punt del llibre senta les següents conclusions de tot quant porta dit: 1.ª, totes les regions posseïdes per els Franchs a Espanya depenjaren en un principi del Ducat de Tolosa; 2.ª, aquest Ducat se subdividia en petits comtats que li romanien subordinats; 3.ª, al ferse la separació de la Gocia y la Marca Hispànica de l'Aquitania, Urgell, Cerdanya, Pallars, Ribagorça y potser Sobrarb, foren unides al Ducat de Tolosa; 4.ª, per dita raó veiem fins als anys 875, data en que Pallars y Ribagorça constitueixen un feu autònom posseït per Ramon, fill de Bernat de Tolosa, que hi ha documents atorgats per comtes o duchs d'aquesta ciutat y altres per comtes menors, dels quals, alguns, es probable que residissin a Cerdanya, de sòrt que el Pallars y Ribagorça estigueren cert temps agregats (primera meitat del segle IX) a la Cerdanya; 5.ª, tenim per apòcrifs els documents concedits per Frèdol y Asnar, si bé això no prova que aitals comtes, potser de Cerdanya, no hagin existit.

S'ocupa totseguit del acta de concessió d'exempcions feta al Monastir d'Alaó per un cert comte Bernat, en 872, y publicada en *Marca Hispànica*, columna 796, prenentla per autèntica, emperò, indicant una interpolació de la clàusula referent als pasturatges y creientla atorgada per el comte Bernat de Tolosa, qual jurisdicció s'extenia al Pallars y Ribagorça, territoris «autònoms després sots el govern del comte Ramon I». Aquest comte de Tolosa era fill de Ramon, també comte del propi lloch, mort abans de 861, y de Berteix. Bernat ja era mort l'any 875. Afegeix que, *si fos autèntich* aquell diploma atorgat per un comte Ramon de Tolosa, Anau, Pallars y Ribagorça l'any 26 del emperador Carles y publicat per En Villanueva (volum X, apèndix III), resultaria probat que la jurisdicció del comte de Tolosa s'extenia al Pallars y Ribagorça. Com tot lo més tart que s vulgui reduir la data no serà may posterior al 806 y com sabem que el comte Ramon de Tolosa no obtingué el càrrech fins al 852 poch més o menys, en dedueix ab raó que es document fals «y al qui no deu donarse cap crèdit».

Respecte del comte Aton, mencionat en la carta d'Alaó que fabricà en Pellicer y en l'acta del judici d'amigables componedors del any 865 sobre el privilegi que tenia el Monastir d'Ovarra de pesca y de molins en el riu Isabena, document molt sospitós, creu que es dubtosa la seva existencia y que son nom fou interpolat en la esmentada acta, no coneguda més que per una copia existent entre els papers d'En Traggia. Tampoch admet com a indubtable la existencia del comte-diaça Eldefret, atorgant d'una donació al Monastir de Labaix, posada per En Villanueva al any 771 y que el senyor Serrano, ab millor consell, redueix als anys de Carles el Simple, al 895.

La boira que embolcalla els orígens dels comtats de Ribagorça y Pallars s'esvaeix a les darreries del segle IXe, al mateix temps que dits territoris adquireixen personalitat ab la llur independència. Entrem en el govern del comte Ramon I, del qual «mentres no surtin probes en contra, pot afirmar-se que fou fill del citat comte Bernat de Tolosa» y nét del Ramon, també comte de Tolosa, existint «no lleugeres conjectures de que aquest Ramon de Tolosa, avi del ribagorçà, fos parent y potser net de Sant Guillem, Duc d'Aquitania». Una volta mort, en 875, Bernat, comte de Tolosa, l'extensa regió que havia governat se disgregà en feus independents, y son fill Ramon adquirí el format ab Pallars y Ribagorça. Com a comte de Pallars el veiem subscribint un document de Fortun-Garcés, rey de Pamplona, del 893 (document insertat en la *Colección diplomática de San Juan de la Peña*, de don Manuel Magallón), y, segons les genealogies de Meyà, casà Ramon ab Giniguentes (sospitant el senyor Serrano si el verdader nom era Sinigentes), filla d'Asnar-Datur, y procrearen a Bernat, Miró, Llop y Ysarn. També consignen dites genealogies que el comte Ramon I de Pallars-Ribagorça era germà de Dadildis, muller de Garci-Jiménez de Navarra y conjectura dit senyor si el casament de Dadildis ab aquest sobirà s'efectuà poch abans del any 885. Encara que torna a fer grans elogis de la *Genealogía Medianense* y a dirnos que són la font més autorisada que tenim avui, acaba el capítol XI sens afirmar resoltament que Garci-Jiménez fos rei o tan sols un capdill ni que hagués casat ab Dadilde de Pallars. Es, emperò, aital capítol un bon resum escrit

ab molta prudència, dels documents referents a cada un dels reis de Navarra anteriors al segle X^e y de les opinions y cronologies formades pels principals historiadors particulars. No obstant, ens dóna assats categòriques les següents conclusions: 1.ª, a Navarra existiren dues dinasties, la primera fundada per Ennec Arista a la primeria del segle IXe y la segona per Garci Giménez al començament del X^e, essent Ramon I comte de Pallars-Ribagorça, qui influí en el cambi de dinastia, donchs sabem que no entrà rei Ennec Garcés, fill del primer matrimoni de Garci-Jiménez, sinó Sans-Garcés, fill del segon matrimoni ab Dadilde; 2.ª, Ennec-Arista y Garci-Jiménez no foren germans; 3.ª, Tampoch foren germans Fortun Garcés, el darrer rei de la primera dinastia, probablement destronat (puig no el succeí cap dels seus quatre fills) y Sans-Garcés I, el fill de Dadilde de Pallars; 4.ª, no se saben ab certesa les dates de principi y fi dels regnats anteriors a Sans-Garcés I, però sí les d'aquest y dels successors. Els codex Albeldense y Medianense estan conformes en que 'l regnat de Sans-Garcés I de Navarra començà en 905 y acabà en 925.

Sembla acceptar també sens reserva que Ramon I, comte de Pallars-Ribagorça, vivia en els darrers temps dels Beni-Casi y que comprà la ciutat de Saragoça a Mohammed, fill de Llop (1).

La part més important y extensa del llibre que analisem es la destinada al comte Bernat, fill de Ramon I y marit de Teuda Galindez, a aquell legendari protagonista de la *Cansó del pros Bernat*, «estatua imperecedera — diu nostre autor — elevada por el ingenio de Milá en honra de tan famoso conde y de su mujer la aragonesa Doña Toda». Comença extractant lo dit sobre aquest personatge pels cronistes y historiadors antics y moderns y sembla acceptar les dates de Ximénez d'Embun y de Jaurgain (2). A continuació examina els orígens y cronologia dels comtes d'Aragó, per esbrinar que Teuda fou sens dubte filla del comte Galindu Asnar II. Al contrari d'En Ximénez d'Embun, qui admet un sol comte Galindu, el senyor Serrano, feel seguidor de les genealogies de Meyà, que constitueixen l'eix de son llibre, creu (planas 189-196) que Aragó tingué els següents comtes: Asnar Galindu I, Garcia el Malvat, Sans-Garcia?, Galindu Asnar I, Asnar Galindu II, Galindu Asnar II y Fortun Jiménez.

Al fer l'estudi crítich del famós privilegi de la *fundació* del Monastir d'Ovarra per dits comtes Bernat y Teuda, demostra que es una senzilla donació y senyala les modificacions que hi va introduir En Pellicer al publicarlo, pensant, com En Jaurgain, que dit convent fou establert en els primers anys de la X.^a centuria; emperò, creu que 'l diploma pogué esser redactat temps després de la mort del comte citat, probablement en 923. Publica y critica després tots els demés documents de Bernat y Teuda y entre altres un curiós document de 910 d'un comte Miró, que, segons en Traggia, era germà de Bernat; declara apòcrifa resoltament y redactada ab posterioritat a 1078 aquella acta de judici arbitral dictat per dits comtes ab motiu de disputes entre 'ls vehins de Benasch y Senuy per l'estiva de Balira, que publicaren Monlau en la *crestomatia* de textos mitjevals y el Pare Fita, en son article *Inscripciones romanas de la Diócesis de Barbastro*. També creu apòcrifa l'escriptura de la donació de la vila de Lorne al Monastir d'Ovarra, atorgada per els comtes Bernat y Teuda y copiat en el Cartoral del propi convent.

Com a conclusions probables (no de demostració plena) del exàmen dels documents, senta: A. Bernat, fill de Ramon, primer comte autònom de Pallars y Ribagorça, succeí en el segon de dits territoris, casà ab Toda Galindes, filla de Galindu Asnar II d'Aragó, a les darreries del segle IXe y començà a governar entre 902 y 906; B. No solament no consta que 'l comte Bernat foragités als serrahins de Sobrarb y Ribagorça, sinó que existeixen assats presuncions de que alguna vegada fou vençut per Ataul, reietó moru d'Osca; C. La sua mort s'esdevingué abans de 938 (en qual any sa esposa Teuda apareix contractant sola), deixant d'aquesta senyora dos fills, Ramon y Galindo y una filla Aba.

(1) El poderiu dels Beni-Casi, descendents d'una familia goda que entrà en la clientela del califa Walid, començà en Muza, fill de Fortun, senyor de Borja y gendre del rey Ennec Arista de Navarra. Muza s'havia fet musulmà y tot donant adjutori a Hixem, fill d'Abderrahman I en ses lluites ab Suleiman, logrà apoderarse de Saragoça en 788. Els seus hereus pensaren ab la independència y anaren augmentant son poderiu, gracies al valor de Muza II ben Muza ben Fortun, feudatari a voltes de Còrdoba y aliat altres ab el rey de Navarra. Per els anys de 852, era senyor d'Osca, Saragoça y Tudela. Son fill Llop fou nomenat cònsul per els toledans. A la mort de Muza II el Soldà recobrà Tudela y Saragoça; emperò, al cap de vint anys, Fortun-iben Musa, fill d'aquell, expulsà al exèrcit del Emir, gracies al adjutori rebut del rey Alfons el Magne. Les bregues entre Fortun y Mohammed, fill de Llop (dit també Abu-Abdalá) destruiren l'indicat poderiu dels Beni-Casi, puig si bé l'esmentat Mohammed, després d'empresonar a son oncle Ismael-ben-Muza y a son nebot, s'apoderà de Saragoça, no tardà gaire en vendre aquesta ciutat al comte Ramon de Pallars. Llop-ben-Mohammed, va sotmetres al Emir de Còrdoba, qui li encarregà el govern de Tudela y Tarazona, lluitant després ab el senyor d'Osca y ab els Comtes de Barcelona y Pallars, fins que morí en 907 en un combat ab el rey Sans Garcés I.

(2) Jaurgain diu que Ramon I morí ab posterioritat al 893; que son fill Bernat reconquistà dels serrahins la Ribagorça y Sobrarb pels voltants del 900 y que s'anomenà comte de Ribagorça y Pallars, morint aproximadament en 926 y deixant de sa muller Toda quatre fills, Ramon, successor a Ribagorça, Borrell, successor al Pallars, Miró, mort sens descendència y Galindu, segon marit de Velasqueta, filla del rey de Pamplona.

No tenim espai suficient per explicar lo que ha exposat el senyor Serrano sobre certs documents del comte Bernat referents a servus adscripticis y sobre la condició jurídica d'aquests a Ribagorça fins al segle XIII.⁶, com tampoch podem aturarnos a indicar la seva opinió sobre la relació que dit comte pugui tindre ab la llegenda de Bernat del Carpio ni a reproduir les probes que presenta, assats interessants, de que aital llegenda, fins en ses més antigues formes, era un record confós y plè d'anacronismes, dels fets que s'atribuïen als comtes de Ribagorça y als seus parents del Sur de França.

Segons les genealogies de Meyà, un dels quatre fills que ja havem citat dels comtes Ramon I y de Sinegentes, era Ysarn, qui fou capturat pels serrahins de Tudela y deslliurat per son cosí (fill de la seva tia Dadilde) Sans Garcés I, rei de Navarra. El senyor Serrano opina que dita captura ocorregué pels voltants de 918 y a conseqüència de les incursions del reietó Ataul per Ribagorça, aliat a voltes ab Mohammed Abenlup, rei de Tudela. Tant aquest Ysarn, com son germà Llop, qui, a la mort del pare obtingué el comtat de Pallars, apareixen jutjant el litigi que tenien els convents de Lavaix y Sant Genís de Bellera ab el prevere Dòmnu, en l'any 918, document tret del Cartoral de Lavaix. S'inclina encara a identificar aquest Ysarn, fill de Ramon I y germà del comte Bernat I y de Llop, ab l'Ysarn fundador del Monastir del Burgal del comtat de Pallars, en l'any 945, casat ab Adalecis y pare del comte Guillem y d'Ermengarda, primera abadesa del esmentat convent. Crèu que no déu esser confós ab un altre Ysarn, fill de Ramon II y, per lo tant, renebot seu. Opina que el comte Miró que atorgà en 954 donació al Monastir d'Alaó de tres hisendes prop d'Areny, era un altre fill de Ramon I, y, per consegüent, germà de Llop. Miró deixà dos fills, Guillem y Ramon, y morí poch després del 954⁽¹⁾. Afirmar sens reserva que el comte Borrell que surt en un altre document sense data del Cartoral d'Alaó, titulantse *ego Borrellus chomis, Loñoni condam prolis, Xrispti clemencie chomis et marchio de terra Pallariense, sub potestate fratrum meorum Reimundo chomite*, es fill de Llop, comte de Pallars y nebot de Bernat I, comte de Ribagorça; y dedueix que en la divisió que dels seus dominis havia fet Ramon I (el marit de Sinegentes) entre els seus fills Bernat y Llop, comprengué el Monastir d'Alaó en el comtat de Pallars, encara que estigués aital convent a la dreta de la Noguera Ribagorçana, lo qual demostra que aquest riu no era el límit perfecte d'abdos comtats. També afirma netament que coexistiren dos comtes Ramon, cosins germans, a mitjans de la X.^a centuria, Ramon II de Ribagorça (fill de Bernat y Toda Galíndez) y Ramon I de Pallars (fill de Llop) y que aquest comte de Pallars tenia dos altres germans anomenats Suniefred y Sunyer, ademés d'aquell Borrell de que acabem de parlar, probantho ab una escriptura (sense data) inèdita del Cartoral de Lavaix, foli 57. Indica com a probable de que Ramon I de Pallars succehí al seu pare Llop en el comtat pels anys de 952 a 956 (creiem que es errata d'impremta no advertida en la llista final d'errates, el posar anys 852 a 856, en la plana 307). Devem advertir que sentim molts més dubtes que l'autor respecte de l'autenticitat del primer document justificatiu del comte Ramon de Pallars, o sia de la confessió en judici del any 954, de que l'alou d'Ovort perteneixia al Monastir de Lavaix. Cridem l'atenció sobre la donació d'un alou del castell de Lasterre feta per Oriol al Monastir d'Alaó, en 959, on se diu que aquest convent està situat *in comitatum Palgares*, nova prova de que en la segona meitat del segle X^e el comtat de Pallars s'extenia també per l'altra costat de la Noguera Ribagorçana.

El comte Ramon II de Ribagorça casà ab Garsenda, dama de la Gascunya, probablement entre 958 y 961, y procrearen a Ava, la qui fou muller de Garci Fernández, el comte de «las hermosas manos», de Castella, y, ademés, als següents mascles: Unifred, qui succehí en el comtat de Ribagorça, Ysarn, successor de son germà en dit comtat, Odisend, bisbe de Roda, y Arnau, mort jove. Y observa que En Jaurgain, en *La Vasconie*, ha fet d'aquest comte Ramon tres personatges diferents y publica una curiosa relació d'objectes preciosos donats pels frares d'Ovarra al propi comte quan casà sa filla Ava, a cambi de les viles de Siluy, Racons y Riupedrós. No menys interessant es la relació de certes *divisas* de Clunica (lloch de l'actual provincia de Burgos), que havien pertenescut a la comtesa Ava, feta, segons el senyor Serrano, entre 1023 y 1030, y treta dels documents de Sant Joan de la Penya.

Indica que ab el comte Unifred, qui, segons conjectura el senyor Serrano, succehí en el comtat entre 962 y 964, començà a declinar la relativa prosperitat de Ribagorça. S'inclina a la opinió de Traggia, de que Unifred morí pels volts del 980; però no crèu, com aquest, que hagués tingut dit comte dues dones, sinó una sola anomenada Sanxa. Un dels catorze documents que publica

(1) Guillem, fill de Miró, feu donació, en 975, del delme de dos llochs al Monastir d'Ovarra y el senyor Serrano ha tret aquest document, que ns sembla un xich sospitós, d'una còpia del segle XIe.

referents a Unifred, el n.º VIII, que es la donació que atorgà en 973, de la iglesia de Santa Càndida y altres possessions al abad Oriulf d'Alaó (tret del Cartoral d'Alaó), parla del castell d'Orrit (prop d'Areny, però en la vora catalana de la Noguera), com pertanyent al comtat de Ribagorça, y això prova, segons nostre autor, que la frontera oriental del dit comtat no seguia exactament el curs del esmentat riu, sinó que s'extenia una mica per la ribera esquerra, per qual motiu s'acostumava també incloure en la Ribagorça al Monastir de Lavaix, situat prop del Pont de Suert y en la mateixa vora esquerra.

Mort Unifred sense descendencia, obtingué el comtat son germà Ysarn, del qual en dona un sol document justificatiu y encara molt sospitós, procedent de l'Arxiu d'Ovarra y sense data. Opina que es inexacta la data de la mort a Muntçó del comte Ysarn del any 992, fixada per Traggia y que fou un xich abans, entre 985 y 990.

En virtut de lo que diu la Genealogia de Meyà, creu el senyor Serrano que l'*Arnaldus divina gracia Comis et Marchio* que en 965 atorgà al convent de Lavaix y al abad Miró donació de la vila de Ventolà, prop del Pont de Suert (si es document autèntich), podem identificarlo ab el germà dels comtes Unifred y Ysarn.

Té per improbable que Toda, una suposada germana dels comtes Ysarn y Arnau, succeís en el comtat de Ribagorça y que fos muller del comte Sunyer de Pallars. D'aquest darrer ne publica tres documents, un del any 986 tret del Cartoral de Lavaix (data probablement equivocada), altre del 1003, procedent d'Ovarra y altre posterior al 1003, de la mateixa procedencia. En el primer fa la donació a Lavaix del Monastir de Sant Genís ab les viles d'Ydiror y Censobi y moltes terres, ab concorrencia de son fill Ramon y titulantse *Ego Suniarius comes et filius meus Raimundus prolem, Christi clemenciam Comes et Marchio de terra Paliarense*, datat del 4 calendes Juliol any primer del rei Lluís.

Admet com a probable que un fill illegítim del comte Ysarn de Ribagorça (del qui fou mort pels serrahins a Muntçó, abans del any 990), anomenat Guillem Ysàrnez, que vivia a Castella, en la cort de la seva tia Ava, muller del comte «de las hermosas manos», obtingué llavors dit comtat. S'ha dit que aquest comte Guillem Ysàrnez morí en lluita ab els rebels de la Vall d'Aràn (los qui, segons indica el mateix senyor Serrano a plana 412, lluitaven per la seva independencia) segons Traggia, en 1008. El senyor Serrano publica un curiós document de venda de terra en el castell de Fontova, pels coniuers Golfer y Adolina a favor del abad Galindo d'Ovarra, així datat: *Facta carta vindicionis in mense Febroario anno MVIII regnante super nos G.º (Guillem?) comite filio Ysarno*. Diu que, admitint provisionalment aquesta data, tenim aclarit que la rebelió de la Vall d'Aràn no ocorregué abans del Febrer de 1008, donchs veyem encara en aquell mes viu al comte Guillem; y, ademés, que essent del Juliol del mateix any la primera escriptura de Ribagorça datada ab els anys del rei Sans Garcés III *el Major*, resulta que Guillem Isàrnez fou mort pels rebels entre Febrer y Juliol de 1008, invadint y apoderantse tot seguit el citat monarca del comtat. El rei de Navarra-Aragó, «invocant els seus drets hereditaris que eren indiscutibles» y veient com creixia ab rapiditat el comtat de Barcelona, s'anexionà la Ribagorça, «territori ocupat llavors en gran part pels serrahins», ab intent de «poner una valla que, andando el tiempo, facilitase el dominio de Aragón en la cuenca del Ebro hasta Tortosa, plan no realizado en todo por los monarcas que le sucedieron». Ens sembla molt aventurat atribuir un plan polítich de tanta trascendencia y que presuposa una penetració sobrenatural del esdevenidor, impropia d'homens del segle XIe. Afegeix el nostre autor, que en la Ribagorça apenes hi dominaven els cristians al començar l'esmentada centuria, «pues hacía bastantes años, probablemente desde Almanzor, que los musulmanes se habían apoderado de aquel territorio, que hubo de conquistar de nuevo el monarca navarro». Publica un interessant document del any 1010, del Cartoral d'Alaó, la venda feta per aquest monastir a Altemir, fill d'Ató, de l'iglesia de Sant Esteve ab sos bens del terme d'Orrit, declarant que feya la venda perquè no tenia diners per satisfer el rescat dels servus y vassalls capturats pels serrahins, lo que demostra «que ·ls comtats de Pallars y Ribagorça a la primeria del segle XIe sofriren molt dels alarbs, els quals capturaven als servus del monastir y li exigien quantitats.»

Apar que ·l senyor Serrano admet que ·ls drets hereditaris Sans Garcés els tenia com a descendent de Dadildis, germana del comte Ramon de Pallars y Ribagorça, casada ab Garci Giménez y mare de Sans Garcés I, «si bien parece que el litigio entre Ramón III, conde de Pallars, y el Monarca navarro se resolvió amistosamente, y no por la fuerza de las armas, reconociéndole éste algunos derechos en Ribagorça, donde la suprema autoridad del rey aragonés tardó bastantes años en ser generalmente reconocida, pues hay diplomas calendados por los años del monarca francés

Roberto, y otros por los de Raimundo de Pallars». Així romaní consumada l'absorció del carlovingi comtat de Ribagorça en el regne aragonès.

El llibre que examinem acaba ab un capítol dedicat als bisbes de Roda y a tractar de si la Sèu de Roda fou una continuació de la primitiva de Lleyda o de la d'Ictosa, creada per Wamba. Procura aclarir la genealogia del bisbe Atón, dient era fill del comte de Pallars-Ribagorça Guillem (*sic*) y germà del comte Bernat. Morí en 955, essent elegit prelat un renebot d'Atón, Odisend, fill del comte Ramon II de Ribagorça y germà del comte Unifred. Pels anys de 984 succehí en aquella Sèu Aimeric y tracta d'esbrinar si existí abans o després un bisbe Jaume y si hi hagueren no un sinó dos bisbes del nom d'Aimeric; el darrer consagrà en 1007 l'iglesia de Sant Climent de Larrui. Per la forma de la elecció del bisbe Borrell, en 1017, sospita que la seu de Roda estava subjectada a la d'Urgell. No se sab quan morí el bisbe Borrell de Roda; però, en 1026, ja figura el bisbe Arnulf, qui durà fins a 1068. En temps del rei Ramir I tornà a suscitar-se la qüestió del millor dret que 'ls bisbes d'Urgell tenien a Ribagorça «y al menys de certa superioritat, que apar havia desconegut el rei Sans *el Major*, Ramir, per document del any 1040, conservà la jurisdicció de la diòcesi rotense a Ribagorça y Vall de Gistau, emperò ab certa dependència, que fou nominal, millor que altra cosa, de l'Iglesia urgellitana».

Per lo que havem indicat en nostre anàlisi, ja endevinarà el lector que aquest llibre acaba sense establir solució franca y explícita, sense decidir-se l'autor després del examen y la crítica a formular una cronologia y genealogia comtals que siguin deducció y convicció ferma de tot lo exposat per ell. Emperò, també podrà endevinar que no en fem d'aytal mancament cap càrrech o censura al senyor Serrano; molt al contrari, hi veyem una prova de que ha procehit ab escrupulositat y lloable prudència. No es cap culpa que la investigació no hagi produït suficients y bons materials per establir una conclusió sencera y completa com la que pogué presentar en Bofarull en *Los Condes de Barcelona vindicados*. La investigació ha sigut tan extensa y detinguda que segurament no permetrà grans treballs als qui després del senyor Serrano voldran esbrinar els orígens històrics dels comtats pirenenchs y per això precisament ens ha causat a nosaltres aquest llibre una trista decepció: la de que may no serà possible arribar a aclarir perfectament la cronologia y genealogia dels primitius comtes de Pallars y Ribagorça, deixant un buit important en els primers temps de l'història de Catalunya.

L'únic càrrech que potser podria fer-se al senyor Serrano seria l'haver concedit tan absoluta autoritat a les genealogies de Meyà, encare que les hagi preses com àncora de salvació. En mig del furiós temporal que han promogut les falsificacions, interpolacions y errades de dates dels documents aplegats, navegant entre una mar de confusions y contradiccions de cròniques y escriptures, no ha trobat per no ofegarse y per poguer arribar a la platja altre recurs millor que lligarse les genealogies esmentades com a un ferm salvavides. — J. M. y S.

RAFAEL GRAS Y DE ESTEVA. — *La Paheria de Lérida. Notas sobre la antigua organización municipal de la ciudad (1149-1707)*. (Lleyda, 1911). — XIV-363 planes en quart y 21 làmines.

L'autor d'aquest interessant treball havia sigut Arxiver del Municipi de Lleyda y havia publicat, ja fà bastants anys, el Catàlech dels privilegis y documents originals que 's conserven en l'armari reservat d'aquell Arxiu. Això vol dir que 'l Sr. Gras ha anat procedint durant força temps a la investigació y exàmen de les fonts documentals en que ha basat el seu llibre, ab lo qual està dit son millor elogi; y que, per lo tant, aquest es fruit de maturitat d'estudi y de seriosa preparació.

Comença ocupant-se de la conquesta de Lleyda pels comtes de Barcelona y Urgell, de la carta de població que otorgaren, y del repartiment de la ciutat segons el conveni que havien celebrat poch abans. En tot aquest capítol demostra l'autor excelents condicions de crítica, determinant l'època d'una concordia entre 'l Caid de Lleyda Avifelel y el comte de Barcelona, en disconformitat ab l'opinió de l'ilustre P. Villanueva, la qual rebut; explicant el motiu de la donació als Templers d'una quinta part de la ciutat conquerida; fonamentant la data, ara inquestionable, de la conquesta; analisant les institucions primitives y el règim doblement senyorial de la ciutat segons la carta de població y el conveni abans mencionats; interpretant un curiós document en el que 's delimita el terme de Lleyda, la redacció del qual sitúa, argumentadament, entre 1168 y 1176, desfent l'error d'en Pleyan de Porta sobre 'l mateix. Passa després a tractar del municipi lleydatà com a cors organitzat, l'origen del qual el troba molt acertadament, en el privilegi de Pere I en 1197 establint quatre còsols y vuit consellers de renovació anyal, y concedint als prohoms de la ciutat la facultat

d'elegirlos. En Gras observa que aquesta concessió quedà incomplida probablement fins a 1206 o més enllà, essent el mateix rey qui feya 'l nomenament dels còsols y consellers segons se desprèn de documents de 1202 y 1206. Senyala també l'autoritat que continuaren exercint a Lleyda els castlans d'abdós comtes, senyors d'ella, fins a 1228, en que acaba el règim senyorial o de partició de la ciutat ab el conveni entre Jaume I y la comtesa Aurembiaix, convertintse aquella desde llavors en població reyal en el sentit estricte de la paraula, desapareixent les castlanies comtals (que havien estat vinculades en els Moncades y els Cerveres), no quedant altra autoritat, d'origen reyal, que 'l Veguer y el Batlle; desd'aquell moment anaren augmentant els privilegis y franqueses de la ciutat. Per privilegi de Jaume I en 1264, els còsols se converteixen en *pahers*, nom que llavors reb la consagració oficial, però que ja existia d'anys abans segons apareix en documents. En Gras explica les vicissituts y transformacions de la *Paheria*, el seu règim y funcionament; les atribucions y prerrogatives dels seus membres y la forma de la llur elecció. Per un curiós document se sab que a la fi del segle XIII s'efectuava aquesta per votació pública y personal, en la qual prenien part els membres del Consell general; Pere III va modificar el sistema electoral en 1386 y altres monarques posteriors ne decretaren noves reformes.

Tracta l'autor dels principals càrrechs que depengueren de la *Paheria*: els advocats ordinaris de la ciutat, el síndich ordinari, el racional, el notari major, els clavaris, els oidors de comptes, etc.; estudia també altres institucions municipals: el Consell general (seguint la seva evolució y desdoblament), el Consell de vuit prohoms, les diverses *prohomenies* que s'anaren establint, el Mostaçaf, y altres oficis públichs. Parla, ademés, dels gremis, la constitució oficial dels quals a Lleyda arranca del privilegi de Jaume II en 1295, però que hi existien ja abans subrepticament. Analisa després els principals privilegis de Lleyda en tot lo demés que s' refereix al regiment y vida de la ciutat: estudiant l'administració de justícia, ab l'intervenció que hi tingueren els prohoms y l'origen del *procés de vint jorns*; determinant les principals franqueses y les imposicions y talles més importants; exposant les ordinacions de la *taula de cambi*, els documents relatius al cequiatge, y les vicissituts més senyalades de l'Estudi general. Finalment, fà un precís resum de la compilació de les *Consuetudines ilerdenses* redactada en 1228 pel jurista y còsul de Lleyda en Guillem Botet.

El Sr. Gras acompanya 'l seu interessant estudi ab la transcripció de 34 documents justificatius; quan el text d'aquests es en llatí va seguit de traducció castellana. D'això ja se'n disculpa en el pròlech, explicantho per el caràcter de vulgarisació que l'Ajuntament de Lleyda tractava de donar an aquesta obra al acordar la seva publicació. Además, vint y una làmines donen la reproducció dels documents de més capdal interès.

Aquest llibre va encapsalat ab un estimable pròlech del digne Arxiver de Lleyda Sr. Arderiu. — F. V. T.